

Aspekty cudzieho v interkultúrnej literatúre

PAULÍNA ŠEDÍKOVÁ ČUHOVÁ

KATOLÍCKA UNIVERZITA V RUŽOMBERKU

SLOVENSKO

Anotace:

Príspevok sa zaoberá cudzím v diele slovensko-švajčiarskej autorky Ireny Brežnej Die undankbare Fremde (2012). Vychádza pritom z vnímania a kategorizovania cudzieho podľa nemeckého fenomenológa Bernharda Waldenfelsa. Bližšie sa zameriava na kategóriu štrukturálneho cudzieho (Waldenfels), ktorá zahŕňa aj kultúrne cudzie. Osobitnú pozornosť venuje problematizovaniu jazyka, ktorý je v tomto románe prepojený s tvorbou identity v novom (kultúrnom) prostredí a kultúrnou pamäťou.

Kľúčové slová: cudzie, vlastné, interkultúrna literatúra, jazyk

Aspects of Other in Intercultural Literature

Abstract:

The contribution is focused on the problem of “other” in the work of the Slovakian-Swiss authoress Irena Brežná “Die undankbare Fremde” (2012). It is based on the categorization and approach to the “other” of the German phenomenologist Bernhard Waldenfels. The text pays attention to the category of “structural other” which covers “cultural other” too. The special attention is given to the problem of language, connected with the identity creation in new cultural environment and cultural memory.

Keywords: other, innate, intercultural literature, language

Predmetov výskumu, ktoré spájajú interkultúrnú germanistiku, interkultúrnú literárnu vedu a interkultúrnú hermeneutiku je viacero, pričom jedným z najzákladnejších problémov je práve výskum cudzieho. Cieľom príspevku je zaoberať sa fenoménom cudzieho vo vybranom literárnom diele, ktoré možno zaradiť do tzv. „interkultúrnej literatúry“. Príspevok sa nekoncentruje primárne na objasnenie (vývin, dejiny, pojmový diskurz) literárno-vedného termínu „interkultúrna literatúra“ či interkulturalita, ale na cudzie, ktoré je často (očividnou) súčasťou „interkultúrnych“ textov – explicitne i implicitne.

Literatúra patrí jednoznačne k miestam, kde k interkultúrnym stretom dochádza. Ako médium má vynikajúcu schopnosť tento stret popísať, zachytiť, ukryť, pripustiť či zakódovať. Bernhardovi Waldenfelsovi sa zdá byť na vnímanie cudzieho predurčená práve literatúra, pretože nielenže vníma komplexnosť sveta redukovane, ale je aj sama

miestom radikálneho cudzieho. Zvláštnu príbuznosť literatúry, problematiky a možností interkultúrnych stretnutí si potom možno podľa neho všimnúť práve preto, že literatúra predstavuje cudzie v jeho najrozličnejších formách a dimenziách. (WALDENFELS 1997)

Zažívanie cudzieho a vlastného patria k elementárnym ľudským skúsenostiam a tak sa s motívom či témou cudzieho stretávame aj v literárnych textoch už nepamäti.¹ Etymológia slova cudzí/a/ie je v slovenskom podobne ako v nemeckom jazyku (fremd) dvoj- ba až mnohoznačná a samotné slovo poukazuje na niekoľko možností jeho vysvetlenia. Krátky slovník slovenského jazyka vysvetľuje slovo cudzí v niekoľkých možnostiach jeho vnímania. Cudzí/ia/ie sa podľa neho môže prejavovať: ako 1. patriaci inej osobe, inému kolektívu (napr. rodine, obci, národu, štátu), pričom opakom je vlastný (do tejto kategórie spadá aj cudzinec), 2. neznámy; nezvyčajný, 3. nezodpovedajúci povahe niekoho, niečoho, 4. nemajúci (citový) vzťah k niekomu, ľahostajný a 5. nepatriaci do daného prostredia.² Z uvedeného rozlíšenia sa tak ponúka vnímanie cudzieho z týchto aspektov: topografického, kultúrneho, národného, kognitívneho, emocionálneho a charakterového. Skica vnímania cudzieho v slovenskom jazyku sa tak prekrýva s vnímaním cudzieho u Michaela Hofmanna, ktorý podobne vychádza z jeho troch aspektov: 1. topografického, 2. nacionálneho a 3. z funkcie vlastnosti. Cudzie z topografického aspektu predstavuje niečo, čo sa nachádza mimo vlastnej sféry, mimo vlastného dosahu, vzťah blízkosti a vzdialenosti. Cudzie z nacionálneho aspektu predstavuje niečo, čo patrí niekomu inému a poslednú možnosť predstavuje vnímanie cudzieho ako niečoho rozdielneho, a teda nedôverného, niečoho, čo je cudzej povahy. (HOFMANN 2006: 14 – 15) Z oboch pozorovaní vyplýva, že cudzie je ambivalentný pojem bez pevne stanovených a definovaných hraníc, nemôže existovať samostatne, pretože jeho existencia závisí od stretu a prítomnosti vlastného.

Cudzie *možno* vnímať iba z perspektívy vlastného, z toho vyplýva aj ambivalentnosť a flexibilitnosť obrazu cudzieho, ktorý vzniká. Ten závisí nielen od individuálnych, ale aj od kultúrnych predpokladov vnímania.³ Aj Bernhard Waldenfels chápe cudzie ako relacionálny pojem, pričom zdôrazňuje jeho existenciu založenú na špecifickom vzťahu medzi pozorovaným a pozorujúcim. Cudzie je potom to, čo pozorujúci vníma ako neznáme a ako také ho aj definuje. Diskutabilným však potom ostáva bod (miesto), z ktorého pozorujúci pozorované vníma. (WALDENFELS 1997: 23) To platí aj pre literárny text samotný, keďže pri čítaní vzniká medzi čitateľom

¹ Objavuje sa vo všetkých dimenziách, ako: „barbarsko-pohanské, rasisticko-etnické, ako kultúrne, ako existenciálne, ako cudzosť pohlaví a ako cudzie vlastného podvedomia.“ Pozri k tomu bližšie D. Krusche.: Literatur und Fremde. Zur Hermeneutik kulturträumlicher Distanz. 1993, s. 17)

² Pozri online vydanie:

<http://slovník.juls.savba.sk/?w=cudz%C3%AD&s=exact&c=f723&lang=en&d=kssj4&d=psp&ie=utf-8&oe=utf->

³ pozri k tomu bližšie C. Caduff: *Figuren des Fremden in der Schweizer Literatur*. 1997.

a textom jedinečný vzťah, o ktorom je známe, že je podmienený individuálnymi danosťami nielen textu, ale aj čitateľa.

Tak, ako môžu byť rozličné umelecké formy a dimenzie stvárnenia cudzieho, tak sú aj teoretické definície, z pohľadu ktorých cudzie možno analyzovať, rôzne. Zadefinovať cudzie z vlastnej perspektívy sa pokúsilo mnoho vedných disciplín⁴ a jednotná definícia neexistuje. Záleží pritom, či berieme pri analýze do úvahy viac kultúrnu, sociálnu či historickú situáciu. Môžeme konštatovať, že vo väčšine konceptov (Gutjahr, Mecklenburg, Wierlacher) sa cudzie definuje ako kultúrne cudzie (alterita). Je to aj v prípade interpretácie textov interkultúrnej literatúry, predovšetkým v jej raných fázach, kde bol nosnou témou príchod „cudzince“ do nemecky hovoriaceho priestoru a jeho následný stret s cudzím, ktoré sa prejavovalo predovšetkým v konfrontácii s kultúrou, spoločnosťou a jazykom. Už Georg Simmel vo svojom *Exkurs über den Fremden* (1908) sformuloval teóriu cudzosti (Fremdheit), ktorá bola vnímaná predovšetkým ako topografická kategória. Simmelovo vnímanie cudzince⁵, ktorý nie je ten, ktorý „dnes prichádza a zajtra odchádza, ale ten, ktorý príde a ostáva“ (SIMMEL 1992: 764) sa stalo odrazovým mostíkom pre mnohé ďalšie neskoršie publikácie. Aj Alois Wierlacher (WIERLACHER 1993: 40), ktorý sa podrobne venuje vývoju výskumu cudzieho, vidí práve v gastarbajterovi, exulantovi, utečencovi prototyp cudzieho v nemeckej sociológii. Tým ostávame opäť v rovine pohybu a priestoru a už spomínanej kultúrnej konfrontácii, pri ktorej cudzie vzniká. Takéto cudzie by však príchodom do nového priestoru nevzniklo, ak by neexistovala kategória vlastného, ktorú predpokladá vlastná kultúra. Z jej perspektívy možno nové (iné)⁶ potom označiť ako cudzie. A. Wierlacher označuje takéto vnímanie novej kultúry ako „vnímanie cez filter ich vlastného kultúrneho predporozumenia a predobrazov. ‘Cudzie’ je preto v zásade definované ako vnímané iné ako interpretament inakosti (inosti) a rozdielu. Nie je teda žiadnou objektívnou veličinou a vlastnosťou vzdialeného, zahraničného, ne-vlastného, nezvyčajného, neznámeho, nedôverného alebo zriedkavého.“ (WIERLACHER 1993: 62) Ak sa pozornejšie zameriame na Wierlacherove vnímanie cudzieho, stále ostáva predovšetkým priestorovou a pohybovou kategóriou. Podobne ho vníma aj Ortrud Gutjahrová, ktorá sa v zborníku *Germanistik als Kulturwissenschaft* (2002) venuje fenoménu cudzieho v novej nemeckej literatúre. Vychádza pritom z kategórií priestorovej perspektívy (teda z topografického aspektu) a demonštruje, ako sa z pohľadu interkultúrnej problematiky v literárnych textoch premieta cudzie v priestore a pohybe. Na základe takto zadefinovaného cudzieho a jeho vzťahov a konštelácií potom možno rozpoznať aj prototyp literárnej postavy. Cudzie sa tak podľa O. Gutjahrovej prejavuje v troch

⁴ Ide predovšetkým o filozofiu, sociológiu, etnológiu, cultur studies, postcolonial studies, psychológiu, antropológiu.

⁵ G. Simmel mal na mysli predovšetkým „židovského“ cudzince.

⁶ Často hlavne v úvodnej fáze tejto literatúry (Gastarbeiterliteratur) vnímané ako hrozivé a nebezpečné.

perspektívach: 1) ako niečo „Jenseitige“ – teda niečo, čo je neprístupné; 2) ako niečo nedôveryhodné a neznáme, teda niečo, čo sa nachádza mimo dôverného priestoru (ide pravdepodobne o sociálne vnímané faktory ako sú priestor rodiny či sociálnej skupiny, ale aj tela) a 3) ako prienik, ba až vpád do sveta, ktorý je definovaný ako vlastný. (GUTJAHR 2002: 360) Vo vzťahu ku interkulturalite predstavuje vzťah cudzieho a vlastného v konečnom dôsledku podľa O. Gutjahrovej nasledovné: „Vlastné a cudzie je [...] možné vnímať heuristicky ako operacionálne veličiny interkulturality, ktoré sa vytvárajú až prostredníctvom operacionalizovania. Rozdiel medzi vlastným a cudzím sa dá chápať ako pripisovanie významu, ktorý je viazaný na určitý kultúrny kontext a v rámci tohto kontextu musí byť jasný a použiteľný.“ (252)

S kultúrnou orientáciou humanitných vied však vnímanie cudzieho v interkultúrnej literatúre poskytuje aj iný rozmer, čo dokazuje aj posun danej témy v súčasnej literatúre⁷, ktorý koncom 80tych rokov iniciovala Julia Kristeva svojou *Fremde sind wir uns selbst*⁸. Jej vnímanie cudzieho vychádza z faktu, že cudzie je v nás samých a tak je možné aj pri interpretácii a analýze cudzieho v literatúre vychádzať z toho, že „cudzie je vo mne, tak sme teda cudzí všetci“ (KRISTEVA 1990: 208) a pokúsiť sa zachytiť ho aj „v sebe samom“.⁹ Je evidentné, že J. Kristeva vychádzajúc z psychoanalýzy, vidí cudzie ako každému človeku inherentné a vníma ako „...skrytú stránku našej identity...“ (11) Cudzie je teda pre J. Kristevu niečo hrozivé a nebezpečné¹⁰ vlastného podvedomia a môže zároveň poukazovať na potlačovaný strach alebo želania. Práve v „fascinovanom odmietaní“, ktoré v nás cudzie vyvoláva, sa skrýva, ako tvrdí J. Kristeva dezintegrovaná časť seba samého. (208)

Posun vo vnímaní cudzieho predznamenal aj etablovanie postkoloniálnych štúdií do programu interkultúrnej germanistiky. V postkoloniálnych konceptoch identity (status subjektu, ktorý viac nie je autonómnou jednotkou, ale možno ho vnímať ako fragmentárny), zohráva skúsenosť cudzieho konstitutívnu úlohu.¹¹ Cudzie je zároveň vnímané pozitívne ako predpoklad pre v konfrontácii s vlastným vznik nového poriadku v kultúrnych „medzipriestoroch.“

Literárne diela tematizujú cudzie rôznym spôsobom. Pri interpretácii diel zaradovaných do interkultúrnej literatúry je to väčšinou práve kultúrne cudzie, otázka kultúr a možnosť jej charakterizovania prostredníctvom literatúry, ktoré sa nachádzajú v popredí. Interkulturalita je potom takýchto textoch vnímaná zväčša krajinovedne a my zameriavame sa na sprostredkovanie kultúrnych kódov a vzorcov. Vyhľadávame tak v literárnom texte miesta, kde dochádza ku kultúrnemu stretu alebo kultúrnemu konfliktu. Tým dochádza k redukovaniu pojmu cudzie výsostne na kultúrne cudzie/

⁷ Máme na mysli kultúrno-vedne orientovaný priekopnícky xenologický zameraný výskum J. Kristevy.

⁸ originál 1988, nemecká verzia 1990

⁹ Nosnou publikáciou sa stala *Fremde sind wir uns selbst* Julie Kristevy. 1990.

¹⁰ Nemusi však byť vnímané bezpodmienečne negatívne.

¹¹ Pozri bližšie Bhabha, Homi: *Die Verortung der Kultur*. 2000.

kultúrnu alteritu a je evidentné, že samotný interkultúrny potenciál literárneho textu ostáva potom len v tejto zväčša informačnej rovine. Takýto prístup, napriek obľúbenosti u študentov, má však isté negatíva – ide predovšetkým o redukcia textu na „paradigmu kultúry“ a „dokument kultúry“ (JAHRAUS 2004: 75), čo znamená, že iným aspektom (napr. estetickému) sa nevenuje pri interpretácii dostatok pozornosti.¹²

V našom príspevku sa budeme zaoberať cudzím v literárnom texte slovensko-švajčiarskej autorky Ireny Brežnej, ktorá je literárnou kritikou zaradovaná do interkultúrnej literatúry. Pokúsime sa o vnímanie cudzieho v jej ostatnom románe *Die undankbare Fremde* v súvislosti s jeho interkultúrnou dimenziou. Pretože text ponúka niekoľko kategórií cudzieho, budeme sa opierať o jeho rozdelenie podľa B. Waldenfelsa. B. Waldenfels rozlišuje vo svojej knihe *Topographien des Fremden. Studien zur Phänomenologie des Fremden* (WALDENFELS 1997) tri stupne cudzieho: 1) všeobecné cudzie, 2) štrukturálne cudzie a 3) radikálne cudzie. So všeobecným cudzím sa stretáva človek denne, predstavujú ho každodenné veci, akými sú napríklad príchod do nového mesta, ktoré nepoznáme, či text, ktorý čítame a natrafíme v ňom na cudzie slovo. S takýmto všeobecným cudzím sa možno vysporiadať ľahko – človek vôbec nemusí meniť kategórie myslenia, môže iba cudzie jednoducho spoznať a naučiť sa ho. Tak napríklad v prípade príchodu do nového mesta si môžeme zadovážiť mapu či v prípade neznámeho slova v texte siahnuť po lexikóne. Štrukturálne cudzie ako druhý stupeň cudzieho zahŕňa aj kultúrne cudzie, ktoré je markantné predovšetkým v literatúre migrantov. V prípade spoznávania takéhoto cudzieho je to dôverné otrasené. Človek spoznáva niečo, čo patrí inému poriadku – napr. iné jazyky, iné kultúry a tiež iné pohlavie a náboženstvá, ako aj kultúrnu pamäť. Síce je možné sa im priblížiť a spoznať ich bližšie, no absolútne im porozumieť nie je možné nikdy. Vždy v nich ostáva istý zvyšok cudzieho. Ako tretí stupeň cudzieho definuje B. Waldenfels radikálne cudzie, ktoré sa týka všetkých kultúr (celého ľudstva) a leží mimo akéhokoľvek poriadku (aj toho jazykového). Ako príklady radikálneho cudzieho uvádza smrť, spánok, opojenie, ale aj fenomény premien. Práve radikálne cudzie predstavuje cudzie ako hranicu, ktorá sa nedá preklenúť. Vysporiadanie sa s radikálnymi formami cudzieho umožňuje vznik nového poriadku, ktorý sa dá ponímať ako interkultúrne miesto. Takým spôsobom v konfrontácii s cudzím vzniká niečo nové, čo môžeme chápať ako pokus o odpoveď na nároky cudzieho.

Irenu Brežnú netreba česko-slovenskému publiku osobitne predstavovať. Pozornosť si zaslúžila svojou bohatou literárnou a žurnalistickou činnosťou, ocenenou viacerými prestížnymi cenami, ako ostatne aj za román *Die undankbare Fremde* (2012), na ktorý ako tvrdí v recenzii Peer Teuwsen: „potrebovala desaťročia, aby mohla túto knihu

¹² Najnovšie tendencie v rámci interkultúrnej germanistiky však dokazujú, že takéto štandardizovanie pojmu nie je celkom správne a bolo by rozumnejšie prijať pri čítaní textu najrozličnejšie perspektívy. Jednou z nich by mohlo byť citlivejšie vnímanie cudzieho v takýchto textoch – neostať teda na len rovine „cudzie – ako kultúrna alterita“.

napísať... A tá zmení vo Švajčiarsku diskusiu o migrácii.“ (TEUWSEN 2012) I. Brežná predstavuje čitateľom útlý, ale o to hutnejší a poetickejší príbeh migrácie zo socialistického Československa do Švajčiarska: od prechodu hraníc, cez pobyt v utečeneckom tábore, po úsilie (odmietanie) integrovať sa a pokusy pochopiť nový jazyk a kultúru. Spomienky a reminiscencie dospievajúcej „sterilným“ Švajčiarskom neustále iritovanej hrdinky, ktorá by mala byť vďačná za to, že ju Švajčiarsko prijalo, sú prerušované fragmentmi rozprávania najrozličnejších (zväčša krutých) príbehov migrantov, azylantov, väzňov, drogovovo závislých, psychiatrických pacientoch, ktoré podáva rozprávajúce ja už z perspektívy dospelaj, sčasti v novej kultúre a jazyku aklimatizovanej tlmočnice. Čitateľ sa tak nachádza v dvoch naratívnych rovinách, ktoré majú z hľadiska pochopenia textu význam. Možno ich jednoducho rozlíšiť a to nielen vďaka fondu písma, ktorý autorka zvolila (kurzíva a normálne písmo), ale predovšetkým po obsahovej stránke. Obe časti neprehliadnuteľne spája ten istý motív – jazyk, ktorý je v tomto texte, ako tvrdí K. Motyková „nielen nástrojom porozumenia, ale oveľa viac symbolom odstupe, prípadne priblíženia sa, a nakoniec prostriedkom, ako aj miestom novej existencie.“ (MOTYKOVÁ 2012: 18) Tvorba identity je tak pevne prepojená s jazykom a zvláštnym spôsobom odkázaná na jazykové spracovania.¹³ Jazyk nepochybne súvisí aj s kultúrnou pamäťou a Brežná šikovne využila vo svojom románe kombináciu kultúrna pamäť a jazyk. V prvej naratívnej rovine (dospievajúce rozprávajúce a „nevďačné“ ja) je kultúrna pamäť spájaná so slovenčinou: „Keď niekto rozprával vtipy o okupácii, vynoril sa môj stratený smiech, ktorý sa hneď nato utopil v slzách.“ (BREŽNÁ 2012: 7), v druhej naratívnej rovine čitateľ zažíva pokusy rozprávajúceho ja (už dospelého) o transfer do nového jazyka. Už samotný názov evokuje v Brežnej románe prácu s cudzím vo viacerých dimenziách. „Die undankbare Fremde“ môže byť tak nevďačnou cudzinkou, ako aj nevďačnou cudzinou. Vierohodné zobrazenie cudzieho v Brežnej diele je založené na literárnej zručnosti autorky, ale predovšetkým na autentickej existenčnej skúsenosti s cudzím. Brežná predstavuje čitateľovi cudziu kultúru a jej vnímanie založené na intenzívnej konfrontácii s ňou.

Brežnej text ponúka podľa nás reprezentatívne zobrazenia viacerých foriem cudzieho. Je pritom nemožné zaoberať sa intenzívne všetkými. Najvýraznejšie však vystupuje do popredia v súvislosti s jazykom a kultúrou a podľa Waldenfelsovo rozlíšenia ho možno priradiť kategórii štrukturálneho cudzieho¹⁴. Cudzie bolo spoznané tak, že dôverné bolo otrasené a tak rozprávajúce ja spoznáva(lo) niečo, čo patrí inému poriadku – v Brežnej románe ide predovšetkým o iný jazyk, inú kultúru,

¹³ Touto témou sa intenzívne zaoberá sociológ Lothar Krappmann: *Soziologische Dimensionen der Identität*. 1969.

¹⁴ Táto kategória totiž zahŕňa aj kultúrne cudzie.

ale aj iné pohlavie. Rozprávajúce ja sa im priblížilo, spoznalo ich bližšie, avšak absolútne im porozumieť nemohlo nikdy, pretože v nich ostáva istý zvyšok cudzieho.

Problematika jazyka (vnímajúc ho ako kategóriu štrukturálneho cudzieho) je v tomto románe v neoddeliteľnom vzťahu s témou tela. Dokazujú to mnohé pasáže v texte – a to nielen u dospievajúceho rozprávajúceho ja, ale aj v rozprávaných fragmentoch príbehov iných migrantov. Choroba tela¹⁵ je v týchto textoch často spájaná s jazykom alebo opačne (telesné postihnutie, rakovina, hepatitída, psoriáza). Prežívanie straty jazyka v súvislosti so stretom s cudzím je tak demonštrované aj na fyzickej úrovni. Fyzické telo, ktoré je „bezpochyby [...] médiom, prostredníctvom ktorého sa môžeme orientovať v priestore“ (VAN DEN MEER 1959: 1), je tak dezorientované, pričom sa dezorientácia prejavuje symptomaticky už spomínanými ochoreniami, či neschopnosťou/nevôľou rozprávať či už v materinskom alebo „novom“ jazyku: „Dcéra [...] vydáva zvuky, ale žiadne slová. Matka je mlkva, myslí na zanechanú krajinu, myšlienky tam tečú ako z nejakej trhliny. Dcéra nie je schopná vidieť svet ako šíry, bola vynosená v úzkosti strachu.“ (BREŽNÁ 2012: 14)

Už v samotnom úvode románu nás rozprávačka uvádza do metaforického prechodu z „dôverného temna“ do „žiarivej cudziny“ (5), kde je hneď pri prechode hraníc konfrontovaná s jazykovou (zároveň rodovou) problematikou: „[Kapitán] preškrtol moju okrúhlu, ženskú koncovku, dal mi otcovo a bratovo priezvisko. Tí tam len ticho sedeli a dopustili moje mrzačenie.“ (5) Toto rozprávačkou nepochopiteľné „mrzačenie“ a odcudzenie sa na úrovni jazyka sa prejavuje opäť telesne – spomenutým „mrzačením“ a dodatkom na telesnej úrovni: „Zamrzla som.“ (5) Zamrznúť vyjadruje zároveň neschopnosť hovoriť, ktorá poukazuje na konflikt dvoch celkom odlišných poriadkov v zmysle štrukturálneho cudzieho. Ako mrzačenie jazyka vníma rozprávačka finálny akt kapitána, ktorý „vzal [slovenčine] všetky krídla a striešky“ a skonštatoval „takéto taľafatky tu nepotrebujete.“ (5)¹⁶

Hlavná hrdinka vníma jazykovú situáciu (opúšťanie jedného jazykového systému, osvojovanie si druhého) veľmi intenzívne. Táto intenzívnosť je zosilnená tým, že rozprávajúce ja vykonáva povolanie tlmočníčky. Už samotná inštancia tlmočníka ako sprostredkovateľa medzi jazykmi a kultúrami predpokladá jeho existenciu v medzi-priestore.¹⁷ Tlmočník je podobne ako „cudzinec“ či „host“ tak postavou prechodov, ako aj hybridnou figúrou a: „nenachádza sa ani celkom tu, ani celkom tam, ale na prahu [...] na spornom mieste.“ (WALDENFELS 2012: 296) S takouto inštanciou sa však spája aj „problematizovanie personálnej a kultúrnej identity prekladateľa/ky a tlmočníka/čky.“ (SHOPHOL 2008: 139) Dokazuje to aj rozprávajúce ja, ktoré svoju

¹⁵ Psoriáza nie je v Brežnej tvorbe novým motívom. (viď *Psoriáza, moja láska*. 1992)

¹⁶ V literatúre autorov/autoriek so skúsenosťou migrácie nachádzame štrukturálne cudzie prejavujúce sa na jazykovej úrovni, ktoré vzniklo na základe dvoch odlišných poriadkov často. Pozri bližšie napr. Veteranyi, A.: *Prečo sa dieťa varí v kaši*. 2004.

¹⁷ Pozri k tomu bližšie Homi K. Bhabha: *Die Verortung der Kultur*. 2000.

ohrozenú identitu vníma ako „ničenie vlastnej osobnosti“ (BREŽNÁ 2012: 85) Hlavná hrdinka tak balancuje, ako napovedá už samotná obálka knihy, medzi kultúrami, krajinami, jazykmi. Budovanie novej či zachovanie starej identity je neustále ohrozované tým, že ako tlmočnica je v úlohe „interpretky skúseností migrantov, kultúrnych rozdielov a konceptov identity v multikultúrnom svete“ (SHOPHOL 2008: 150) neustále navracaná prostredníctvom jazyka do spomienok. Zachovať si v kontakte s migrantmi – rodákmi odstup a byť neutrálnou je ťažké: „Tlmočím zahrane nevinným hlasom:“ (BREŽNÁ 2012: 60) alebo „Nie je úlohou tlmočnice hľadať pravdu.“ (63) „Šéfka tlmočnickej služby vydala pravidlá pre „priblíženie sa. Blízkosť sa s našim povolaním neznesie, neutralita by bola ohrozená. Nesmieme klienta bližšie spoznať a ani sa s nim pustiť do rozhovoru [...]“ (84) Počas tlmočenia si ustavične uvedomuje, že jej kultúrna pamäť je ukotvená v materinskom jazyku – slovenčine. Pri tlmočení nedovolené kreuje, prispôsobuje a používa podľa situácie prispôsobuje dokonca slovnú zásobu. Jazyk sa tak stáva nielen prostriedkom, ale „konceptualizuje sa ako priestor alebo ako nástroj [...] a dostáva vlastnú vôňu a chuť alebo je zobrazovaný ako živý element [...]“ (MOTYKOVÁ 2012: 18) Podľa K. Motykovej je román hľadaním riešení, ako nájsť samu seba v novej situácii, pričom kľúč či samotné riešenie vidí v jazyku. (18)

Jazyk ako štrukturálne cudzie sa prejavuje v tomto románe aj na inej úrovni, nielen v konfrontácii dvoch cudzích jazykov. Autorka veľmi citlivo vníma na jazykovej úrovni aj „cudzie v cudzom“ - švajčiarsku nemčinu a v rámci nej ďalšie dialekty, ktoré podľa rozprávajúceho ja: „domáci milovali, aby častovali cudzích dialektmi, jedna nárečový pokrm za druhým. Viedli nás od údolia k údoliu, od jedného nárečového statku do druhého. Úsečne, kamenne sa tu hovorilo. Zaznievali nedôverné, škriabajúce hrdelné hlásky [...]“ (BREŽNÁ 2012: 113) Rozprávačka si je vedomá, že i napriek ovládaniu spisovnej nemčiny kvôli neznalosti (či skôr nechote?) dialektu ostáva cudzinkou. „Dialekt bol pachom príbuzenstva, jej poznávacie znamenie. Kto ním nevoňal, ostal cudzím ničomníkom.“ (113). Autorka úmyselne pre zdôraznenie situácie používa v texte švajčiarsky výraz pre ničomníka „Fötzel“ (113), pokým by ten v spisovnej nemčine znel „der Lump“ alebo „der Taugenichts“. Rozprávačka má voči dialektu vyhranený vzťah a nechce ho prijať, čím si opäť volí radšej pozíciu cudzinca a outsidera. Jej najlepšia priateľka Mara sa naopak rozhodne pre dialekt, čím sa jej pozícia cudzinky výrazne mení: „Mara bola vynaliezavejšia ako ja, po „adieu pani“ zamrmlala niečo a ukončila to koncovkou -li. Tomuto geniálnemu vtipu mohla ďakovať za pas, ktorého červeňou mávala na všetkých hraničných priechodoch.“ (109). Rozprávačka radšej ostáva pri spisovnej nemčine. Ak sme v úvode spomínali, že jazyk preberá úlohu živého organizmu, je dôkazom práve rozprávačkino tvrdenie: „Ja som chcela spisovný jazyk, nevoňal ničím, prázdny, na bielo namaľovaný poschodový dom, s priestrannými izbami a vysokými stropmi. Sem som sa chcela nast'ahovať a usporadúvať jazykové bály. Mnohí domáci považovali svoj spisovný jazyk za

podozrivý, vnímali ho ako abstraktný a antiseptický. Aj pre mňa to bol jazyk hlavy.“ (113) Spisovný jazyk (biely, priestranný, vysoké stropy) je tak „neobsadený“ – emóciami, zážitkami, či kultúrnou pamäťou, je vlastne krajinou nikoho, ktorá je snáď neskôr pripravená nechať sa obsadiť.

Tak, ako sme už spomínali, je to práve jazyk – „najväčšie dobrodružstvo exilu“ (114), ktorý sa stáva kľúčom k riešeniu, k budovaniu novej identity rozprávajúceho ja. Prostredníctvom neho a transferu kultúrnej pamäti do nového jazyka sa rozprávačka postupne upokojuje a nie je „ustavične zúrivá a smutná, ale praktická, zberateľka, premiešavam staré so všetkým novým, zvyšky vraku a zhládované časti a nikdy viac neprestanem skladat' moju trúfalú konštrukciu, ktorá sa raz rúca a raz uchová. ... ani moja prezieravosť, ani praktický rozum, ani vďačnosť neohrozia moju otvorenú identitu.“ (132) ako aj: „Vrstva za vrstvou sa v mojej osobnosti ukladajú kultúrne skúsenosti. Neležia tam len tak, rozprávajú sa spolu a ja sa bojím tvrdiť: tvoria medzi tým vzdušný a preto odolný fundament.“ (135)

Jazyk ako štrukturálne cudzie je v prípade Brežnej románe prvkom samotného deja románu, podobne ako aj kultúrne cudzie. Kultúrne cudzie je zobrazené predovšetkým prostredníctvom kultúrnych kontaktov, ktoré rozprávačka zažíva. Zväčša sú to kľíše migrantskej literatúry, ktoré zároveň poukazujú na stereotypy: „Až tu som objavila, že mám vrodenu krátkozrakosť pre špinu. Potom, ako som poumývala schodisko, zavolali ma susedia, aby som sa pozrela na zrníčka prachu.“ (46) alebo „Tu panoval systém a ja som bola len čistá náhoda.“ (51) alebo „Hodiny boli pravzor, podľa ktorého bol stvorený človek.“ (54) či „Najlepším priateľom bola predsa kantonálna banka.“ (86) Kultúrne cudzie predstavuje pre rozprávačku románu aj samotný obraz ženstva v novej domovine hneď v úvode románu: „Táto žena, ktorá nebola ani namaľovaná a ani natupírovaná so mnou súcitila!“ (6), pričom dospievajúcu hrdinku táto téma fascinuje aj naďalej a pýta sa: „Kde sú v tejto krajine ženy?“ (81) či „Vážne, chudé ženy v pokrčených ľanových nohaviciach, bez ozdôb ako moje nové mužské priezvisko, prechádzali okolo, bez toho aby ocenili minisukne z lesklého taftu a zlaté trblietavé zamatové bundičky čo i len pohľadom.“(7)

Cieľom predloženého článku bol pokus priblížiť sa a objasniť možnosti práce s cudzím v konkrétnom texte autorky Ireny Brežnej. Tento model je možno použiť tak v literárnovednej, ako aj literárno – didaktickej oblasti a samotnom vyučovaní. Vedomosť o cudzom a samotnú prácu s cudzím je vo všeobecnosti nutné chápať ako prínos k obohateniu vlastného, rozvoj senzibility, rozšírenie obzoru (aj) prostredníctvom literatúry.

Literatúra

- BREŽNÁ, Irena (2012): Die undankbare Fremde. Berlin: Galiani Verlag.
- CADUFF, Corinna (1997): Figuren des Fremden in der Schweizer Literatur. Zürich: Limmat-Verlag.
- GUTJAHR, Ortud (2002): Alterität und Interkulturalität. Neuere deutsche Literatur. In: C. BENTHIEN, C. – VELTEN, H. (eds.) Germanistik als Kulturwissenschaft. Reinbek bei Hamburg: Rowohl Taschenbuch Verlag, 2002, S. 345 – 369.
- HOFMANN, Michael (2006): Interkulturelle Literaturwissenschaft. Eine Einführung. Paderborn: Wilhelm Fink Verlag.
- JAHRAUS, Oliver (2004): Literaturtheorie. Theoretische und methodologische Grundlagen der Literaturwissenschaft. Tübingen/Basel: Francke.
- KRISTEVA, Julia (1990): Fremde sind wir uns selbst. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- KRUSCHE, Dietrich (1993): Literatur und Fremde. Zur Hermeneutik kulturräumlicher Distanz. München: Iudicium
- MOTYKOVÁ, Katarína (2012): Die Sprache in den Metaphern im Roman Die undankbare Fremde von Irena Brežná. In: Slowakische Zeitschrift für Germanistik, Jahrgang 4, Heft 2, 2012, S. 18-25
- SHOPHOL, Eva: Interpreten der Globalisierung. Dolmetscherfiguren in den beiden gleichnamigen Romanen The Interpreter von Suki Kim und Suzanne Glass. In: ZEMANEK, E./KRONES, S. (2008): Literatur der Jahrtausendwende. transcript. 2008, S. 139 – 151.
- SIMMEL, Georg (1992): Exkurs über den Fremden. In: Soziologie. Untersuchungen über die
- TEUWSEN, Peer: Die undankbare Fremde: <http://www.brezna.ch/links.html>. [7. 11. 2013]
- VAN DER MEER, Christina (1959): Die Links-Rechts-Polarisation des phänomenalen Raumes. Groningen.
- WALDENFELS, Bernhard (1997): Topographie des Fremden - Studien zur Phänomenologie des Fremden 1, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- WALDENFELS, Bernhard (1999): Sinnesschwellen - Studien zur Phänomenologie des Fremden 3, Frankfurt a. Main: Suhrkamp.
- WALDENFELS, Bernhard (2006): Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- WALDENFELS, Bernhard (2012): Hyperphänomene. Modi hyperbolischer Erfahrung. Suhrkamp.
- WIERLACHER, Alois (1993): Kulturthema Fremdheit. Bayreuth: IKK.

Internetové zdroje:

Short Dictionary of Slovak Language 4 doplnené a upravené vydanie. Redigovali: J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. Pozri online vydanie: <http://slovník.juls.savba.sk/?w=cudz%C3%AD&s=exact&c=f723&lang=en&d=kssj4&d=psp&ie=utf-8&oe=utf-8> [22.09.2013]